Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

Репозиторий БарГУ

РЭСПУБЛІКАНСКІЯ КУПАЛАЎСКІЯ ЧЫТАННІ

Зборнік навуковых артыкулаў

Гродна
ГрДУ імя Я.Купалы
2009

УДК 882.6
ББК 83.3
Р96

Рэдакцыйная калегія:
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *У.І.Каяла* (адк. рэд.);
доктар філалагічных навук, прафесар кафедры
беларускай літаратуры *І.В.Жук*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Д.М.Лебядзевіч*;
кандыдат філалагічных навук. дацэнт *А.М.Петрушкевіч*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Т.І.Тамашэвіч*.

Рэцэнзенты:
Бельскі А.І., доктар філалагічных навук, прафесар (БДУ);
Пяткевіч А.М., кандыдат філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускай культуры і рэгіянальнага турызму
ГрДУ імя Я. Купалы.

Р96 **Рэспубліканскія** Купалаўскія чытанні : зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы ; рэдкал.: У.І.Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 387 с.
ISBN 978-985-515-115-0

Аснову зборніка склалі матэрыялы Рэспубліканскіх Купалаўскіх чытанняў, якія адбыліся 11-12 красавіка 2008 года ва Установе адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы». У артыкулах асэнсоўвасцца спадчына народнага паэта Беларусі Янкі Купалы, асвятляюцца актуальныя праблемы літаратуразнаўства і мовазнаўства. Адрасуецца выкладчыкам ВНУ, настаўнікам гімназій, ліцэяў, школ, аспірантам і студэнтам. За дакладнасць інфармацыі адказнасць нясуць аўтары артыкулаў.

УДК 882.6
ББК 83.3

ISBN 978-985-515-115-0

© Установа адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны універсітэт
імя Янкі Купалы», 2009

Репозиторий БарГУ

Лісоўская Іна Самсонаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай мовы Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

Лісоўская Юлія Міраславаўна, студэнтка 3-га курса філалагічнага факультэта Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Рэспубліка Беларусь.

УДК 821.161.3 (092 Я.Купала)

А.У.Літвінскі

МІКІТА ЗНОСАК ЯК ВОБРАЗ ЗАХОДНЕРУСІСТА

Рассматривается персонаж трагикомедии Янки Купалы «Здешние» Микита Зносак в качестве исторического, этнокультурного и социально-психологического типа западноруссиста.

Трагікамедыя «Тутэйшыя» – гэта выкладзены на мове драматургії філасофска-гістарычны роздум Янкі Купалы над складанай і супярэчлівай доляй Бацькаўшчыны-Беларусі. Дзея гэтага выдатнага твора адбываецца ў 1918 – 1920 гг., у лёсавызначальны для краіны час, калі яна адчула ледзяны подых гістарычных вятроў розных накірункаў, у чарговы раз стаўшы арэнай геапалітычных канфліктаў.

Ва ўмовах барацьбы за ўладу над гэтай зямлёй паміж Савецкай Расіяй, Германіяй і Польшчай і няпэўнасці, выкліканай дадзеным фактарам, цяжка было знайсці сваё трывалае месца ў жыцці тутэйшым людзям. Персанажы трагікамедыі – фігуры, безумоўна, знакавыя і сімвалічныя – знаходзяцца ў псіхалагічнай сітуацыі паміж трывогай і надзеяй.

На што ж спадзяецца цэнтральны персанаж твора Мікіта Зносак? Носьбітам якіх ідэй ён з'яўляецца? І чаму нястомны змагар за справу беларускага нацыянальнага Адраджэння Янка Купала менавіта яго вывеў на сцэну ў якасці тыповага прадстаўніка тагачаснага беларускага грамадства? Каб адказаць на гэтыя ўзаемазвязаныя пытанні, варта прааналізаваць такую з'яву грамадска-палітычнага і навуковага жыцця дакастрычніцкай Беларусі, як заходнерусізм, паколькі, на наш погляд, вобраз Мікіты – бліскучае мастацкае ўвасабленне сацыяльнага тыпу заходнерусіста.

Уласна кажучы, тэрмін «заходнерусізм» мы не сустрэнем у Янкі Купалы ў «Тутэйшых». Гэты тэрмін (у рускамоўнай форме «западно-руссизм») і ягонае вызначэнне паспрабаваў увесці ў гістарычную навуку вядомы беларускі палітычны дзеяч, публіцыст і даследчык мінуўшчыны А.Цьвікевіч [10, с. 7] (толькі паспрабаваў, бо ягоная праца, напісаная ў 1928 г., дайшла да чытача са спазненнем на 65 гадоў, а сам ён трагічна загінуў у 1937 г. як адзін са шматлікіх «ворагаў народа»). Можна пагадзіцца з вызначэннем А.Цьвікевіча і прыйсці да высновы, што заходнерусізм – гэта плынь расійскай і беларускай грамадска-палітычнай і навукова-гістарычнай думкі другой паловы XIX – пачатку XX ст., прадстаўнікі якой адмаўлялі права бе-

Рэпазіторый БарГУ

ларусаў на існаванне ў якасці самастойнага, асобнага ад вялікарускага, этнаса. Самае большае, на што яны былі згодныя, – гэта на прызнанне за беларусамі статуса этнаграфічнай групы ў складзе адзінага рускага народа.

Ідэйным натхняльнікам заходнерусізму быў вядомы ў свой час гісторык, прафесар Пецярбургскай духоўнай акадэміі, ураджэнец Беласточчыны М.В.Каяловіч [3, с. 175, 200 – 202; 7, с. 230 – 246]. У сваіх працах ён адстойваў тэзіс аб шкоднасці польска-каталіцкага ўплыву на гісторыю «Западной России» (Беларусі, Літвы, Украіны – А.Л.) і аб выратавальнасці яе ўваходжання ў склад Расійскай імперыі [5, с. 43, 50 – 54, 92 – 96, 117 – 141, 222, 370 – 377].

Зразумела, М.В.Каяловіч і яго паслядоўнікі развівалі дадзены навукова-гістарычны пастулат у тым духу, што неабходна і надалей змагацца супраць усяго неправаслаўнага і нярускага ў краі. «Мы цвёрда стаялі на варце святога расійскага самаўладства і баранілі тутэйшую рускую народнасць ад «інародчаскага засілля» – гэтыя словы Мікіты ў канцэнтраваным выглядзе ўтрымліваюць ідэйна-палітычны «сімвал веры» заходнерусістаў [6, с. 459]. Карыстаючыся падтрымкай афіцыйнага Пецярбурга, прыхільнікі разгляданай ідэалагічнай дактрыны стварылі сетку навуковых і навучальных устаноў, якія павінны былі спрыяць выхаванню беларусаў у духу адданасці імперыі. Маці «Нікіцiя», Ганулян са скрухай зазначае, што «Мікітка вучыўся, але, мабыць, не давучыўся, і выйшла з яго ні Богу свечка ні чорту качарга» [6, с. 518]. Недавучанасць такіх, як Зносак, была вынікам тэндэнцыйнасці і аднабаковасці тагачаснай адукацыі. Тагачасная расійская школа аніяк не садзейнічала фарміраванню беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

Цікава, што Мікіта не падмацоўвае сваю акрэсленую жыццёвую пазіцыю якімісьці гістарычнымі аргументамі. У гэтым сэнсе ён нетыповы заходнерусіст (але толькі ў гэтым сэнсе), паколькі яго аднадумцы імкнуліся зрабіць з гістарычнай навукі зброю для барацьбы з польскім уплывам. Затое былы калежскі рэгістратар з павагай ставіцца да Усходняга і Заходняга вучонага, нават не здагадваючыся, што іх, з дазволу сказаць, навуковыя пазіцыі адрозніваюцца, як дзень і ноч [6, с. 455, 466 – 468, 487 – 488, 501 – 502]. Пры гэтым погляды паланізаванага Заходняга вучонага зусім не спрыяюць абароне «тутэйшай рускай народнасці». Затое Усходні вучоны з'яўляецца, так бы мовіць, «заходнерусістам у квадраце».

Дадзеныя вобразы п'есы, безумоўна, парадыйныя. Аднак пры ўсёй парадыйнасці іх прататыпы рэальна існавалі. Купала мог сустракацца з імі, прынамсі, знаёміцца з іх псеўданавуковымі опусамі. Справа ў тым, што на глебе заходнерусізму з'явілася шмат папулярызатараў гісторыі, якія, па прычыне даволі нізкай кваліфікацыі і крайняй тэндэнцыйнасці не абцяжарвалі сябе пошукамі ісціны, а прапагандавалі сваю ідэалогію [7, с. 254 – 264]. У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што пад уплывам ідэй заходнерусізму знаходзіліся і многія сур'ёзныя навукоўцы, напрыклад, Я.Карскі [10, с. 332 – 333]. Аднак погляды гэтага класіка беларусазнаўства не перашкодзілі яму ў справе стварэння сапраўды навуковых прац [4]. Ды наўрад ці чыталі творы Я. Карскага тыя людзі, збіральным вобразам якіх Купала зрабіў Мікіту.

Репозиторий БарГУ

У галоўнага персанажа трагікамедыі былі іншыя настаўнікі і аўтарытэты: Пурышкевіч, Скрынчанка, Саланевіч [6, с. 486]. Усе яны з'яўляліся рэальнымі гістарычнымі асобамі, прадстаўнікамі кансерватыўна-манархічнага лагеру. Сучаснікі Купалы, дасведчаныя ў грамадска-палітычнай сітуацыі, што склалася на Беларусі ў так званы «нашаніўскі перыяд», выдатна разумелі, аб кім і аб чым ідзе гаворка і носьбітам чыіх ідэй паказаны «Нікіцій Зносілов».

Сярод «духоўных бацькоў» Мікіты неабходна вылучыць такую па-свойму каларытную фігуру, як Л.М.Саланевіч. Як заўзяты «западноросс» ён у пачатку XX ст. фактычна прэтэндаваў на ролю ідэйнага і палітычнага лідэра заходнерусісцкага руху і ў пэўнай ступені яе выконваў. Погляды Л.М.Саланевіча афарміліся да пачатку мінулага стагоддзя. Ва ўсялякім разе яны былі даволі сістэматычна выкладзены ў ягонай гістарычнай працы, што пабачыла свет у 1901 г. [8]. Уласна кажучы, нічога новага ў гістарычнай навуцы Л.М.Саланевіч не адкрыў, ды і не збіраўся гэтага рабіць. Ён проста паўтарыў тое, што ўжо было сказана М.В.Каяловічам і іншымі прыхільнікамі заходнерусісцкай канцэпцыі гісторыі Беларусі. Тэзісы Л.М.Саланевіча зводзіліся да наступнага: край гэты (Гродзеншчына, а ў шырэйшым сэнсе слова – і ўся Беларусь) – спрадвечна-рускі, ўсё зло для яго – ад Польшчы і «лацінства», далучэнне Беларусі да Расіі мела станоўчае значэнне [8, с. 5 - 11, 14 – 16, 32]. Такім чынам, ён зарэкамендаваў сябе якраз у якасці аднаго з прапагандыстаў і папулярызатараў, для якіх было недаступнае ўяўленне пра гісторыю як пра складаны, супярэчлівы і неадназначны працэс.

Заходнерусісты, як вядома, апантана змагаліся з польскім уплывам на Беларусь і з усялякімі праявамі польскага нацыянальнага руху. Аднак у першыя гады XX ст. у іх з'явіўся новы ідэйны апанент – беларускі нацыянальны рух. Зразумела, правадыр новага пакалення паслядоўнікаў М.В.Каяловіча разгарнуў актыўную дзейнасць па «нейтралізацыі штучнага беларускага сепаратызму, які мог бы ўвагнаць клін паміж двума плямёнамі аднаго і таго ж народа і пасеяць паміж імі варожасць» (тут і далей пераклад з рускай мовы наш – А.Л.) [9, с 29]. У якасці барацьбіта з «беларускім сепаратызмам» Л.М.Саланевіч даўся ў знакі многім прыхільнікам справы беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Вядома, што ён быў адным з найбольш актыўных ідэйных апанентаў Янкі Купалы, асабліва ў час калі паэт узначаліў рэдакцыю «Нашай нівы».

У артыкуле «За «А ўсё ж такі мы жывём!..», апублікаваным на старонках «Нашай Нівы» ў 1914 г., Купала, адказваючы на публіцыстычныя інвектывы Саланевіча, параўнаў таго з «совамі і начніцамі» і назваў «перакінчыкам» [6, с. 546]. Палемізуючы са сваім апанентам, ён выказаў шчырае спадзяванне на тое, што «беларус добра патрапіць раскумекаць, хто і як да яго гаворыць і хто яму болей родны і вечны, а хто чужы і дачасны» [6, с. 546].

Аднак, на жаль гэтыя спадзяванні спраўджваліся не заўсёды. Як адзначаюць даследчыкі, «нельга не прызнаць, што ў значнай ступені асноўнай сваёй мэты – русіфікацыі края і русіфікацыі масавай гістарычнай свядомасці беларусаў да 1914 г. яны (заходнерусісты – А.Л.) дасягнулі» [3, с. 205].

Вось чаму «найздальнейшы вучань Саланевіча» Мікіта Зносак і стаў мастацкім увасабленнем зусім рэальнага ва ўмовах першай чвэрці XX ст. этнасацыяльнага тыпу зрусіфікаванага «тутэйшага».

У чым была прывабнасць заходнерусісцкай ідэалогіі для прататыпаў галоўнага персанажа Купалавай п'есы? Нельга зводзіць прычыны іх з'яўлення на гістарычнай арэне толькі да ўздзеяння тагачаснай сістэмы адукацыі. Не ўсе ж паддаваліся такому ўздзеянню – інакш не адбылося б на Беларусі нацыянальнае Адраджэнне. Мы наблізімся да адказу на гэтае пытанне, калі прыгадаем, што Мікіта спадзяецца на аднаўленне сваёй чыноўніцкай кар'еры і на працяг сваёй дзейнасці па адстойванні ідэй «ядынасці, непадзельнасці і самадзяржаўнасці Расійскай, межджу протчым, імперыі» [6, с. 517]. Мусіць, няблага было такім, як Мікіта, у часы існавання гэтай імперыі.

Справа ў тым, што заходнерусізм узнік і развіваўся як ідэалогія своеасаблівага сацыяльна-палітычнага і культурна-гістарычнага рэваншу, своеасаблівае пераадоленне комплекса непаўнавартасці (тут дарэчы будзе нагадаць Мікітава імкненне любым чынам паказаць уласную значнасць). Многія з ягоных лідэраў і адэптаў паходзілі з сем'яў уніяцкіх святароў. У часы Рэчы Паспалітай уніяцтва, хаця і пашырыла свой уплыў, стаўшы рэлігіяй значнай большасці беларусаў, усё ж такі заставалася плебейскай рэлігіяй другога гатунку ў параўнанні з рымскім каталіцызмам. Памяць пра шматлікія крыўды з боку панаваўшай у Рэчы Паспалітай каталіцкай царквы, натхняла былых уніятаў, якія пасля Полацкага сабора 1839 г. перайшлі ў праваслаўе, на нястомную барацьбу з усім польскім і каталіцкім.

У гэтай барацьбе з польскасцю быў яшчэ і прагматычны аспект. Заходнерусісты, усяляк паказваючы сваю вернасць царскаму ўраду чакалі ад яго канкрэтных мерапрыемстваў у адказ. Асабліва яны былі зацікаўлены ў як мага больш рашучым абмежаванні польскага землеўладання на Беларусі, а таксама ў тым, каб самім тут заняць прыбытковыя дзяржаўныя пасады. Аднак меркаванні дваранскай салідарнасці для царызму доўгі час былі найважнейшымі за вернападданніцтва разначынцаў-«западноросов» – польскае памешчыцкае землеўладанне істотна не абмяжоўвалася, а пасады займалі дваране, якія з'яўляліся ўраджэнцамі ўнутраных губерняў Расіі [10, с. 278 – 284].

Сітуацыя змянілася, калі ў 1906 г. расійскі ўрад узначаліў П.А.Сталыпін – рашучы прыхільнік русіфікацыі края. Ён свядома імкнуўся зрабіць сваёй сацыяльна-палітычнай апорай у Беларусі менавіта мясцовае заможнае сялянства праваслаўнага веравызнання. Канечне ж, Саланевіч, які сам паходзіў з беларускіх сялян, і ягоныя аднадумцы горача віталі такі намер былога гродзенскага губернатара. У ажыццяўленні гэтага намеру яны ўбачылі гістарычны шанец заняць тут пануючае становішча і развілі ў дадзеным накірунку актыўную дзейнасць [10, с. 299 – 310].

Мы атаясамліваем заклік»людзьмі звацца», які Янка Купала скіраваў да беларусаў, са справай нацыянальнага Адраджэння. І гэта сапраўды так. А вось заходнерусісты спадзяваліся павысіць свой сацыяльны статус і дамагчыся самарэалізацыі іншым шляхам. Яны ахвотна ішлі насустрач русіфікацыйнам памкненням афіцыйнага Пецярбурга, паколькі гэта адпавядала

іх інтарэсам. Беларускасць магла ім толькі пашкодзіць, і таму яны супраць яе апантана змагаліся. Таму няма нічога дзіўнага ў выразнай антыбеларускай пазіцыі цэнтральнага персанажа «Тутэйшых».

Такім чынам, Мікіта Зносак як мастацкі вобраз, безумоўна, увасабляе тып заходнерусіста – рашучага апанента беларускай нацыянальнай ідэі. Ствараючы дадзены вобраз, Янка Купала меў на ўвазе шматлікіх рэальных прататыпаў Мікіты – актыўных прыхільнікаў ідэалогіі заходнерусізму, якія ўсяляк перашкаджалі справе станаўлення беларускай нацыі. Вобраз Мікіты – гэта і канстатацыя факта, і мастацкае абагульненне, і прарочае папярэджанне.

Спіс літаратуры

1. Барабаш, Ю. Сиамские близнецы / Ю.Барабаш // Дружба народов. – 1996. – № 9. – С. 182 – 202.
2. Доўнар-Запольскі, М.В. Гісторыя Беларусі / М.В.Доўнар-Запольскі. – Мінск: Бел. Энцыклапедыя, 1994. – 509 с.
3. Карев, Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев / Д.В.Карев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с.
4. Карскі, Я. Беларусы / Я.Карскі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – 640 с.
5. Коялович, М. О. Лекции по истории Западной России / М.О.Коялович. – М., 1864. – 348 с.
6. Купала, Я. Выбраныя творы / Я.Купала. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2002. – 640 с.
7. Литвинский, А., Карев, Д. Западноруссизм в российской историографии второй половины XIX – начала XX века // Стэфан Баторый у гістарычнай памяці народаў Усходняй Еўропы / А.Литвинский, Д.Карев. – Гродна: ГЦДУЕ, 2004. – С. 195 – 324.
8. Солоневич, Л.М. Краткий исторический очерк Гродненской губернии за сто лет её существования 1802 – 1902 / Л.М.Солоневич. – Гродно, 1901. – 106 с.
9. Солоневич, Л.М. Новая роль польской женщины в Белоруссии и Литве / Л.М.Солоневич. – Вильно, 1910. – 30 с.
10. Цьвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А.Цьвікевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.

In given article is considered personage to tragicomedies Yankee Kupaly «Tuteyshya» Mikita Znosak as history, folkcultural and social-psychological type westrussian-language.

Літвінскі Аляксандр Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, ст. выкладчык кафедры філасофіі і гісторыі Баранавіцкага дзяржаўнага універсітэта, Баранавічы, Рэспубліка Беларусь.

Рэпазіторый БарДУ

УДК.811.161.3(092 Я.Купала)

С.Г.Ляскевіч

«НА ПАГАРДЖАЙЦЕ ЛАПЦЯЎ ЛАЗОВЫХ»: НАЗВЫ АДЗЕННЯ І АБУТКУ Ў ЗБОРНІКУ Я.КУПАЛЫ «ЖАЛЕЙКА»

Рассматриваются особенности функционирования наименований одежды и обуви в сборнике «Жалейка» классика белорусской литературы Янки Купалы. Отмечается,